

## ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЮНОСТІ

*У статті розкривається поняття ідентичності та залежність особистої ідентичності від умов, що визначають сприйнятливості молодшої людини до культурних цінностей та соціальних змін.*

З усіх проблем, з якими зустрічались люди в ході розвитку людства, ймовірно, найбільш загадковою є сама людська природа. В яких тільки напрямках не велись пошуки, яких тільки концепцій не було висунуто, – ясної і чіткої відповіді до цього часу людство так і не знайшло.

Актуальність дослідження особистої ідентичності молоді визначається необхідністю розуміння психологічних змін у процесах розвитку особистості, що простежуються в тенденціях розвитку сучасного суспільства. Завдяки змінам, що відбуваються в сучасному суспільстві, молоді люди мають великий вибір ідеологічних, соціальних та професійних можливостей. Перед психологічною наукою постають нові питання про те, що саме наповнює внутрішній світ сучасної молодшої людини, як формується її індивідуальність.

Останнім часом помітно зріс інтерес до вивчення юності як одного з визначальних етапів життєвого шляху. Важливо зрозуміти, які психологічні механізми сприяють формуванню активної молодшої людини, що розвивається як унікальна особистість, здатна перевірити та утвердити свої здібності, досягати контролю над життєвими обставинами, бути діяльною, продуктивною і щасливою.

Вивченню юнацького віку в сучасній психології присвячено багато досліджень. Разом з тим існують великі розбіжності в поглядах на основні імпульси розвитку в юності, часові межі та головні особливості цього періоду.

Ідентичність – це результат самоусвідомлення та визначення свого «я». Здатність до самоусвідомлення і самопізнання притаманна виключно людині як суб'єкту свідомості, спілкування і певних дій стосовно самої себе. Кінцевим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлення людини про себе. А. Г. Спіркін дає таке визначення самоусвідомлення: «це усвідомлення й оцінка людиною своїх дій та їх результатів, думок, почуттів, моральності та інтересів, ідеалів і мотивів поведінки, цілісна оцінка самого себе і свого місця в житті. Самооцінка – це певне ставлення до себе: до своїх якостей, можливостей, фізичних [та духовних] сил» [1; 2]. Самооцінка – це особистісне судження про особисту цінність,

що виражається в установках, властивих індивіду [3; 4]. Таким чином, самооцінка відображає ступінь розвитку у людини почуття самоповаги, відчуття особистої цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу особистого «Я». Тому низька самооцінка передбачає несприйняття себе, самозаперечення, негативне ставлення до своєї особистості.

Можна виділити кілька джерел формування самооцінки на різних етапах становлення особистості. Для юнацького віку є актуальним порівняння з іншими людьми. Групи однолітків відіграють у дитинстві та юності дуже важливу роль, особливо для розвитку ідентифікації та формування установок. За Соренсеном (Sorensen, 1973), підлітки значно легше ідентифікують себе з іншими підлітками, ніж зі старшими людьми, навіть якщо останні належать до тієї ж статі, раси, релігії, що й вони самі.

Періодом виникнення свідомого «я», хоч би як поступово формувались окремі його компоненти, вважається підлітковий і ранній юнацький вік. Практично всі психологи вказують на ранню юність як на критичний період формування самосвідомості й розглядають розвиток самосвідомості як центральний психічний процес перехідного віку.

Розвиток самосвідомості та інтересу до особистого «Я» у підлітків веде до змін у характері.

У ранньому юнацькому віці (15-17 років) в рамках становлення нового рівня самосвідомості відбувається формування відносно стійкого уявлення про себе. До 16-17 років виникає особливе особистісне новоутворення, яке в психологічній літературі позначається терміном «самовизначення».

Проблемі самовизначення присвячено чимало досліджень психологів. У цих дослідженнях сконцентровано в основному дві групи питань. У працях Б. Г. Ананьева [5,6], Л. І. Божович [7,8], А. Н. Леонтьєва [9], С. Л. Рубінштейна [10], І. І. Чеснокової [11], В. В. Століна [12], А. Г. Спіркіна [1] в загальнотеоретичному та методологічному аспектах проаналізовано питання про становлення самосвідомості в контексті загальної проблеми розвитку особистості. У другій групі розглядаються спеціальні питання, в першу чергу пов'язані з особливостями самооцінок, їх взаємо-

зв'язку з оцінками оточуючих. Праці Л. І. Божович аналізують психологічну природу самовизначення, потреба в якому виникає на певному етапі життя на межі старшого підліткового віку і ранньої юності. Дослідниця обґрунтовує необхідність виникнення цієї потреби логікою особистісного і соціального розвитку підлітка, зазначає, що потреба в самовизначенні розглядається як потреба в формуванні певної смислової системи, в якій об'єднуються уявлення про світ і про самого себе, йде пошук відповіді на запитання про смисл свого особистого існування. Самовизначення, вважає Л. Божович, нерозривно пов'язане з такою важливою характеристикою старшого підліткового та раннього юнацького віку, як прагнення до майбутнього; до того ж самовизначення передбачає вибір професії. Разом з тим поняття самовизначення у Л. Божович залишається досить розпливчастим, не деталізованим, не розглянуто й механізми самовизначення.

І. В. Дубровіна вносить уточнення в проблему самовизначення як центрального моменту в ранньому юнацькому віці. Результати проведених досліджень [13] дають їй змогу твердити, що основним психологічним новоутворенням раннього юнацького віку слід вважати не самовизначення як таке (особисте, професіональне, ширше - життєве), а психологічну готовність до самовизначення, яка передбачає: а) сформованість на високому рівні психологічних структур, в першу чергу самосвідомості; б) розвиненість потреб, що забезпечують змістовну наповненість особистості, серед яких центральне місце займають моральні підвалини, ціннісні орієнтації і тимчасові перспективи; в) виникнення чинників індивідуальності як результат розвитку й усвідомлення своїх здібностей та інтересів кожним старшокласником [14]. Разом з тим психологічна готовність увійти в доросле життя і посісти в ньому достойне людини місце передбачає не завершені в своєму формуванні психологічні структури і якості, а повну зрілість особистості, яка означає, що у старшокласника сформовано психологічні механізми, які забезпечують йому можливість (психологічну готовність) безперервного розвитку його особистості тепер і в майбутньому.

У зарубіжній психології аналогом поняття «особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна ідентичність», розроблена і введена в науковий обіг американським ученим Еріком Еріксоном [15]. Центральним моментом, через призму якого розглядається все становлення особистості в перехідному віці, включаючи і його юнацький етап, є «нормативна криза ідентичності». Термін «криза» вживається тут у значенні

поворотної, критичної точки розвитку, коли однакою мірою загострюється вразливість і збільшується потенціал особистості, що опиняється перед вибором між двома альтернативними можливостями, одна з яких веде до позитивного, а інша до негативного напрямку. Слово «нормативний» має той відтінок, що життєвий цикл людини розглядається як ряд послідовних стадій, кожна з яких характеризується специфічною кризою у відносинах особистості з навколишнім світом, а все разом визначає почуття ідентичності.

Головним завданням, що постає перед індивідом у ранній юності, за Еріксоном, є формування почуття ідентичності на протизагу ролевій невизначеності особистого «Я». Юнак повинен відповісти на запитання «Хто я?» і «Який мій подальший шлях?». У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний також з усвідомленням особистої цінності та компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності є, за Еріксоном, послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які становлять необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується у підлітка поступово; його джерелом служать різні ідентифікації, корені яких ведуть у дитинство. Підліток уже намагається виробити єдину картину світосприйняття, в якій усі цінності й оцінки повинні бути синтезовані. У ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе стосовно близьких людей та суспільства в цілому - у фізичному, соціальному та емоційальному планах. Він завзято працює, для того щоб виявити різні грані своєї Я-концепції і стати, на решті, самим собою, бо всі попередні способи самовизначення здаються йому непридатними.

Пошук ідентичності може відбуватись по-різному. Один із способів вирішення проблеми ідентичності полягає у випробуванні різних ролей. Деякі молоді люди після ролевого експериментування і моральних пошуків починають просування у напрямку тієї чи іншої мети. Інші зовсім можуть уникнути кризи ідентичності. До таких належать ті, хто беззаперечно приймає цінності своєї сім'ї і обирає ниву діяльності, підказану батьками. Деякі молоді люди на шляху тривалих пошуків ідентичності стикаються зі значними труднощами. Нерідко ідентичність здобувається лише після довгих і виснажливих проб та помилок.

У ряді випадків людині так і не вдається досягнути справжнього відчуття особистої ідентичності. Головною небезпекою, якої, на думку Ерік-

Таблиця 1. Цінності при виборі професії студентами НаУКМА

| Категорія                                    | Загальне середнє | Стать |      | Факультет |      |      |      | Рейтинг |      |
|----------------------------------------------|------------------|-------|------|-----------|------|------|------|---------|------|
|                                              |                  | ч     | ж    | ФСНСТ     | ФГН  | ФПВН | інші | До 85   | Вище |
| Доброзичливі, дружні співробітники           | 6,1              | 5,12  | 6,38 | 6,54      | 7,33 | 5,4  | 4,85 | 6       | 6,12 |
| Цікава робота                                | 2,82             | 2,66  | 2,86 | 2,58      | 4,16 | 1,6  | 3,28 | 2       | 2,96 |
| Можливість проявити себе                     | 3,75             | 3,44  | 3,83 | 3,91      | 2,83 | 3,6  | 4,42 | 3,8     | 3,75 |
| Конкретні результати своєї роботи            | 5,39             | 5,37  | 5,33 | 5,29      | 4,33 | 6,2  | 6    | 5,6     | 5,39 |
| Пристойна зарплата                           | 3,35             | 3,75  | 3,33 | 3,91      | 2,33 | 1,8  | 2,14 | 2,7     | 3,66 |
| Можливість розвивати свої здібності          | 4,28             | 3,66  | 4,44 | 4,37      | 5,33 | 4,2  | 3,85 | 5,3     | 3,87 |
| Участь в усіх питаннях, що стосуються роботи | 7,9              | 8     | 7,88 | 7,7       | 7,6  | 9    | 7,85 | 7,7     | 8,66 |
| Отримання допомоги, потрібної в роботі       | 8,7              | 9,33  | 8,55 | 8,95      | 9,83 | 8,4  | 8    | 8,5     | 8,71 |
| Добра організація роботи                     | 6,15             | 7,11  | 5,91 | 5,95      | 4,83 | 7,6  | 7,42 | 6,3     | 6,45 |
| Заохочення за добре виконану роботу          | 6,43             | 6,55  | 6,4  | 6,16      | 6,66 | 7,2  | 7,14 | 7,2     | 6,6  |

сона, повинна уникнути молода людина в цей період, є розмивання відчуття свого «Я» внаслідок розгубленості, сумнівів у можливостях скерувати своє життя в потрібне русло.

Важливим фактором у формуванні ідентичності стають ціннісні орієнтації, тобто елементи структури особистості, які характеризують змістовний бік її устремлінь. У формі ціннісних орієнтацій в результаті надбання цінностей фіксується найвагоміше і найважливіше для людини. Ціннісні орієнтації - це стійкі інваріантні утворення («одиниці») моральної свідомості - головні її ідеї, поняття, «ціннісні блоки», смислові компоненти світосприйняття, які виражають суть моральності людини, а отже, і загальні культурно-історичні умови

та перспективи. В юності головним орієнтиром формування ідентичності є соціальні чинники.

За методикою американського вченого Рокича з підручника Фельдмана було проведено опитування студентів НаУКМА щодо того, які ціннісні орієнтації для них є головними при виборі професії (табл. 1) і які цінності для них є базовими (табл. 2). В опитуванні брав участь 41 студент з різних факультетів. Студентам були роздані списки різних ціннісних орієнтацій з інструкцією, в якій пропонувалося проранжувати цінності за їх значущістю для себе.

З результатів, наведених в таблицях, видно, що головними цінностями при виборі професії є цінності, загальні для всіх студентів: на першому

Таблиця 2. Базові цінності

| Категорія                  | Загальне середнє | Стать |      | Факультет |      |      |      | Рейтинг |      |
|----------------------------|------------------|-------|------|-----------|------|------|------|---------|------|
|                            |                  | ч     | ж    | ФСНСТ     | ФГН  | ФПВН | інші | До 85   | Вище |
| Комфорт                    | 10,2             | 10,7  | 10,1 | 10        | 11,2 | 10,8 | 7,8  | 10,7    | 11,9 |
| Цікаве життя               | 6,8              | 4,9   | 7,5  | 7,4       | 7,9  | 7,4  | 5,8  | 7,3     | 6,0  |
| Соціальні здобутки         | 11,2             | 10,4  | 11,4 | 9,9       | 10,5 | 9,8  | 13   | 11,2    | 11,7 |
| Мир у світі                | 12,6             | 13    | 12,4 | 15        | 10,2 | 14,6 | 13,5 | 13,5    | 11,8 |
| Світ прекрасного           | 13,2             | 11,4  | 13,7 | 12,3      | 12,8 | 12,4 | 12,9 | 11,2    | 12,9 |
| Рівноправність             | 13,9             | 10,7  | 15,0 | 13,4      | 12,9 | 12   | 15,2 | 11,6    | 13,9 |
| Сімейний спокій            | 8,1              | 11,2  | 7,3  | 8,6       | 7    | 10,4 | 7,8  | 8,4     | 8,2  |
| Свобода                    | 4,8              | 4,3   | 6,2  | 5,9       | 5,2  | 6,6  | 6,6  | 5,7     | 6,3  |
| Щастя                      | 5,7              | 6,1   | 5,5  | 5,8       | 4,8  | 7,8  | 7    | 7,2     | 5,0  |
| Внутрішня гармонія         | 6,9              | 7,5   | 6,7  | 5,5       | 7,5  | 7,8  | 8    | 5,8     | 5,8  |
| Справжня любов             | 8,7              | 11,0  | 7,2  | 8         | 9,2  | 9    | 11,5 | 8,8     | 8,2  |
| Спокій у країні            | 12               | 13,5  | 11,7 | 14        | 10,1 | 15   | 10,2 | 13      | 11,3 |
| Задоволення                | 11,3             | 8     | 13,0 | 11,9      | 13   | 9,2  | 8,7  | 9,5     | 11,3 |
| Чисте сумління             | 9,2              | 9,9   | 9,1  | 8         | 9,5  | 12   | 8,7  | 9,4     | 10,3 |
| Самоповага                 | 8,5              | 9,1   | 8,2  | 7,1       | 8,7  | 9    | 8    | 7,7     | 8,9  |
| Соціальне визнання (слава) | 13               | 12,1  | 13,2 | 12,6      | 13   | 11   | 11,9 | 14,2    | 12   |
| Вірна дружба               | 8,2              | 9,3   | 7,9  | 7,5       | 7,4  | 8,2  | 7,7  | 8,1     | 8,0  |

місці - цікава робота, пристойна зарплата, можливість проявити себе; на останньому - рівноправність, світ прекрасного, соціальне визнання. При виборі базових цінностей підходи були більш диференційовані: для чоловічої статі важливими є свобода, цікаве життя, найменш значущими - спокій у країні та соціальне визнання; для жінок найважливішим фактором є щастя, свобода та внутрішня гармонія; найменш цінними - рівноправність, світ прекрасного та соціальне визнання. Якщо порівнювати по факультетах, то для гуманітарного факультету найголовнішою цінністю є внутрішня гармонія та щастя, а на останньому місці - мир у світі та рівноправність. Для соціальних працівників і соціологів найголовнішим є щастя, а потім - свобода,

найменш значущими є рівноправність та соціальне визнання. Для студентів правничого факультету найважливішим є цікаве життя та свобода, на останньому місці - спокій у країні та мир у світі.

Теоретичний аналіз літератури з проблеми ідентичності в підлітковому та ранньому юнацькому віці дає змогу зробити такі висновки:

1. В основі самовизначення в ранній юності лежить особистісне самовизначення, яке має ціннісно-смыслову природу, а також активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей.

2. Найоб'ємнішим вираженням особистого самовизначення є процес формування смислової системи, в якій об'єднані уявлення про себе і світ.

1. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание.- М., 1972.
2. Осницкий А. К. Определение характеристик социальной адаптации // Журнал практического психолога, 1998, № 1.
3. Берне Р. Развитие Я-концепции и воспитание.- М., 1986.
4. Круглое Б. С. Роль ценностных ориентации в формировании личности школьника // Психологические особенности формирования личности школьника.- М., 1983.- С. 4-15.
5. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания.- Л., 1968.
6. Ананьев Б. Г. К. постановке проблемы развития детского самосознания.- Изв. АПН РСФСР- Вып. 18- М., 1948.
7. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте.- М., 1968.
8. Божович Л. И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопросы психологии.- 1979, № 4- С. 23, 24.
9. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность.- М., 1975.
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. В 2-х т.-М., 1989.
11. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии.-М., 1977.
12. Ойшман Я Я Самосознание личности.-М., 1983.
13. Формирование личности в переходный период от подросткового к юношескому возрасту / Под ред. И. В. Дубровиной.-М., 1983.
14. Дубровина И. В. Школьная психологическая служба.- М., 1991.
15. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Под ред. А. В. Толстых.- М., 1996.

*L. Muzychenko*

## FACTORS, WHICH FORM YOUNGSTER'S IDENTITY

*This article contains explanations of identity and influence on self-identity of conditions, which determine a young person's sensibility to cultural values and social changes.*